

Hegyközségek szerepvállalása a társadalmi és kulturális tőke képzésében, a helyi identitás megőrzésében

Vásárhelyi Szilárd

Debreceni Egyetem Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma,
Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar,
Vidékfejlesztési és Funkcionális Gazdálkodási Intézet, Debrecen
szvasarhelyi@vati.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A szőlőtermelés sajátosságaiból adódóan Európa minden szőlőtermelő helyén létezett valamiféle közösségszervező erő, de a magyarországi hegyközségi rendszer igazi hungarikumnak, azaz Európában egyedi fejlődési utat bejárt speciális közigazgatási társadalmi egységnek számít. Az alapjaiban több száz éve változatlan rendszer mind a mai napig működik, így a szőlőhegyi közösségek társadalomszervező ereje és képessége immáron történelmi tény. Jelen dolgozat egerbaktai hegybíróként, egri hegyközségi választmányi tagként és létavérségi szőlősgazdaként gyűjtött tapasztalataimmal kiegészítve társadalomtudományi, néprajzi, kultúranropológiai, tájökonómiai és esetenként matematikai vonatokat is felhasználva mutatja be ezt az erőt és képességet. A dolgozatnak különös aktualitást ad a hegyközségi törvény 2006. évi módosítása, amelynek egyik eleme éppen – a hatékonysági és gazdaságossági indokkal alábástyázott – centralizált „mega-hegyközségek” létrehozása, a korábban vidékfejlesztési és történelmi szempontból nélkülözhetetlennek vélt kis hegyközségek romjain.

Kulcsszavak: hegyközség, társadalmi tőke, kollektív racionalitás, helyi identitás

SUMMARY

Due to the peculiarities of viticulture, some kind of a community organizing force has always existed in every European wine region. The Hungarian system of local wine administration bodies is however unique. The foundations of the system have hardly changed throughout the centuries and the communities' function as a socio-organizing power has been historically proven. In this essay I am attempting to demonstrate this power and ability using social, ethnical, sciences, anthropological, landscape-economical and occasionally mathematical methods. As former leader of a local wine administration body in Egerbakta, the member of the same body in Eger and also a vine-grower in Létavértes I also have first hand information about the practical issues of the system. The paper could not be more timely after the 2006's modification of legislations governing wine administration. One element of the modifications is the creation of large and centralized administration bodies over the ruins of small ones that were presumed to be indispensable for a long time.

Keywords: local wine administration body, social capital, collective rationality, local identity

BEVEZETÉS

„Egy kínai faluban hosszú idő óta nem esett eső, amikor is elhívták az esőcsinálót. Az esőcsináló

elfoglalta szállását, és semmi különöset nem tett: semmi ceremónia, semmi mágia, ki sem mozdult, míg végül eleredt az eső. Amikor a falusiak kérdezték, hogy hogyan csinált esőt, azt válaszolta, hogy az ilyesmit nem csinálja az ember. Az jön, ha a dolgok természetes harmonikus rendjük szerint állnak. Amikor a faluba érkezett, megállapította, hogy a faluban diszharmonia uralkodik, tehát a természet folyamatai sem működhetnek normális rendjük szerint. De rájött arra is, hogy a falu diszharmoniaja benne is diszharmonia hozott létre, így visszavonult a szállására, hogy helyreállítsa magában a harmóniát. Amikor saját belső egyensúlya helyreállt, el is indult az eső, ahogy a világ harmonikus rendje szerint kell.”

Mérő László: Észjárások és Illúziók (Mérő, 1994)

A „dolgok harmonikus, természetes rend szerinti” be- és visszaállításának kérdése elválaszthatatlan a társadalmi tőke kérdéskörétől. Az európai fül számára szokatlan és abszurd keleti történet végtelenül leegyszerűsíti ezt a bonyolult fogalmat, és persze túl is mutat rajta. A diszharmonia diszharmonia szül, a természet folyamatainak működéséhez, az egyensúly helyreállításához összhangra van szükség. A természethez, környezethez közelebb álló vidéki közösségek is csak akkor működhetnek, ha minél inkább a harmonia uralkodik felettük, bennük. Akkor lehetnek, lesznek erőforrások, nem pedig szociális problémákat okozó, kezelendő pénznyelő csoportok, ha minél magasabb szintű belső összhang jellemzi tagjaikat. Sajnos sok esetben azonban éppen az ellenkező irányba tartunk.

Szerte Európában, így Magyarországon is a szőlőtermesztés nem egy szakma, még csak nem is egy hivatás, hanem életforma és hitvallás (volt). Erre engednek utalni azok, a leírt formában a 16. századtól hozzáférhető szabályzatok, „artikulusok” is, amelyek nem csak a szőlőművelést vagy a borgazdálkodást szabályozták, hanem „a hegy népének” hétköznapijait is. Ezen regulák a hegyközségben élők belső viszonyain túlmutatva egyfajta kompromisszumot jelentettek a földesurak és jobbágyok között is. A szokásjog alapján megszülető, sokszor helyi hatáskörű szabályozás a leggyakrabban alulról, néha pedig felülről szervezte a termelőket, a területen élőket „önkormányzatba”. A rendtartás vagy hegyszabályok betartása, azaz a mai szakigazgatási feladatok ellátása pedig a

hegyközségek választott vezetőire és tisztségviselőire, a hegybírókra vagy hegymesterekre és hegyelnökökre maradt (Komáromi, 2006).

A vidéki közösségek, mint vidékfejlesztési erőforrások szempontjából azonban ugyanilyen fontos ezen szervezetek, a szakigazgatáshoz közvetve vagy egyáltalán nem kapcsolódó szerepe: a gazdálkodási évet végigkísérő hagyományos rendezvények megszervezése (szüreti mulatságok, szüreti bálók, szüreti felvonulások, újbor ünnepe, borszentelés, borfejtési-, termésáldások, tavaszi kivonulások, Péter-Pál napi rendezvények), termelés- és értékesítésszervezés, érdekvédelem, termelésszervezés.

CÉLKITŰZÉS, MÓDSZER

A továbbiakban a szőlőhegyi közösségek, amelyek nem minden esetben azonosak a köz- és öngazgatás valamilyen formáját jelentő hegyközségekkel, általában vett vidékfejlesztési szerepét, majd pedig konkrétan a társadalmi tőkére, kulturális tőkére és helyi identitás megőrzésére való hatását kívánom bemutatni, míg zárásként az Érmellékre, azon belül is egy határmenti magyar településre teszünk vidékfejlesztési szempontból fontos kirándulást.

Maga a dolgozat irodalmi feldolgozáson is empirikus vizsgálatokon alapul.

Személyes kötődésem révén a dolgozat során alapvetően a korábbi munkahelyemen, az Egerbaktai Hegyközségnél, valamint a jogutód Egri Hegyközségnél, illetve az ezeket irányító Egri Borvidéki Tanácsnál rendelkezésre álló adatbázisokat, illetve a Hegyközségek Nemzeti Tanácsa nyilvántartásait vettem alapul. Fontos volt azonban támaszkodni a különböző, fejlesztési irányokat meghatározó, általam is kiemelt jelentőségű civil szervezetek által készített stratégiai, megvalósíthatósági tanulmányokra, melyek elsősorban az Érmelléki terület vizsgálata során voltak hasznosíthatóak.

A 2007. végén lezajlott szőlészeti és borászati statisztikai összeírás feldolgozott adatai is nagy segítséget jelentettek a téma elemzése során. A jogi környezet vizsgálatához az elmúlt 150 év törvényei és helyi szintű artikuluszgyűjteményei jelentették az alapot.

SZŐLŐHEGYI KÖZÖSSÉGEK, HEGYKÖZSÉGEK, MINT VIDÉKI KÖZÖSSÉGEK

A hegyközségeknek kétfajta megközelítése, definíciója is ismert. A fogalom meghatározásokhoz a Néprajzi Lexikon nyújt segítséget.

„A hegyközség társadalomnéprajzi értelemben a szőlőhegy birtokosainak, bérlőinek, s közvetve a szőlőműveseknek is az olyan, általában hatósági jogkör nélküli, de önkormányzati jelleggel és meghatározott szervezettel bíró intézménye, amely a

szőlőműveléssel kapcsolatos érdekvédelmet célozta, és a hegytörvények alapján működött a 16-19. században. A nemes, polgár, jobbágy és zsellér rangú birtokosok közös intézményében tükröződtek az alapvető birtokviszonyok, a szőlőművelés történeti és táji alakulása, mindez a helyi gazdasági, társadalmi és erkölcsi szokásjog formájában” (Paládi-Kovács, 2001).

A közösségformálás szempontjából óriási jelentőséggel bír a megfogalmazás utolsó része, hiszen a nevezett időszakban a hegyközség az egyetlen olyan közösség volt, ahol különböző társadalmi rangú személyek egyformán, és bizonyos tájegységekben egyforma joggal is, ma azt mondhatnánk, hogy demokratikusan vehettek részt az (ön)igazgatásban. Ebben az értelemben a hegyközségek mindenképpen megelőzték korukat.

A Magyar Néprajzi Lexikonban az alábbi definíciót olvashatjuk: „A hegyközség fogalmának másik értelmezése településtörténeti és néprajzi jellemzők alapján történt. Így jelölik a Dunántúlon, különösen a Balaton északi partján azokat az általában több, önálló vagy tartozék településből álló „hegybéli helységeket”, amelyek a középkori falvak helyén, esetleg azok mellett a szőlőhegyi ideiglenes, ill. állandó épületek megszaporodásával, átépítésével és funkcióváltásával alakultak ki.”

Eredetileg az év csak egy szakaszában éltek a szőlőhegyen, később azonban állandó jelleggel kiköltöztek ide a „szőlőművesek”. Ilyen szomszédos hegyközségek összevonásával a helyi közösség önálló közigazgatási egységgé, azaz községgé is vált. Azaz a hegyközségek funkciója egy további faluképző szereppel is kibővült (pl. Cserszegtomaj).

Ha alkalmunk nyílik beleolvasni az 1983. évi XXIII. T-Cz. törvény által kijelölt borvidéki területekre, azt tapasztalhatjuk, hogy a történelmi Magyarország legnagyobb része – a Kárpátok kivételével – egyben szőlőtermőhely is volt. A szőlőkultúra már a középkorra az ország szinte valamennyi részén meghonosodott és a mindennapi élet része lett. Mai szemlélettel furcsán hangzik, de Békés vármegye kivételével minden vármegyében hegyközség alakítására is sor került.

A 16-19. században a szőlőbirtokosok szervezetei azonban eltérően alakultak az ország más-más részein. A mezővárosokban, szabad királyi városokban a városi tanács határozta meg a szőlőművelési szabályokat, de ugyanígy nem volt önkormányzata a termelőknek az uradalmi területeken sem. Míg a taksás szőlők esetében csak némi beleszólása volt a hegynek az önrendelkezés, szőlőművelés és őrzés módját rögzítő rendtartás szabályaiba, úgy a Hegyalján már megjelenik az autonóm önkormányzat, bár rendtartásának jóváhagyása még mindig csak a nemesi vármegye egyetértésével történhetett.

A hegymester (hegybíró, szőlőbíró, tőkebíró), a hegyközség választott vagy kinevezett tisztségviselője a szőlőhegy és a szőlőművelés

rendjét egyéb választott tisztségviselők segítségével biztosította és védte. De történeti és néprajzi szempontból érdekesebb kérdésekben is (káromkodás, paráznaság, tiltott napokon munkavégzés, lopás) bírói hatásköre volt, bár hivatalos ítélkező joga nem lehetett. A fentiekben vázolt eltérő felépítésű szerveződéseknek megfelelően a hegymesterek feladata és akár megnevezése is változott (pl. városokban hegykapitányok látták el a feladatot, tanácsi tisztségviselői státuszban). A szőlőhegyi munkát számos, egyéb társadalmi feladattal is ellátott tisztségviselő (hegyelnök, hegypásztor, szőlősküdt, vagy Eger környékén a fertálymester), illetve fogadott munkás (csósz, budár vagy madárpásztor) segítette.

A szőlőművelés helyszínei határozottan elkülönültek az egyéb művelési ágú területektől. A szőlőművelés, bár ökológiailag nem, de a helyi adottságokat figyelembe véve mindenképpen az adott vidék erre legalkalmasabb területein történt. Az összefüggő tömböt az Alföldön szőlőskertnek, máshol pedig – függetlenül annak domborzati viszonyaitól – hegynek nevezték. Innen ered az összes hegy-előtagú elnevezésünk is.

A szőlőművelésbe vont területek azonban nem voltak korlátlanul bővíthetők. Elsősorban nem az adottságok miatt, hanem a szőlők magas (kézi)munkaigénye és a munkálásra fogható népesség alacsony száma miatt. Míg egy holdnyi szántó 10-12 napnyi munkaigényt jelentett egy évben, addig ugyanazon nagyságú szőlőnél ez közel 100 nap volt, ráadásul a munka minősége, megfelelő időben való elvégzése is nagy jelentőséggel bírt. Az egyszerre felmerülő munkaerőigény magas szakértelmigénnyel is párosult (telepítés, metszés, növényvédelem, szüret időpontjának megválasztása), ami a közösen végzett munka mellett további jelentős közösségsszervező erőnek bizonyult. Egy olyan világban, ahol a gyakori járványok és a fertőzött víz ellen sokszor az egyetlen védekezésnek a borfogyasztás bizonyult, magas rangra emelkedett a hegyközségek és a hegyközösséget alkotó dolgozók tagság munkája (Benyák és Benyák, 2003).

A 19. századra a különböző hegyközségi rendszerek megszilárdultak, és a modern kor viszonyai között sem váltak meghaladottakká, szerepüket az új társadalmi rendben is megtalálták. A hegyközség utóéletének tekinthető időszakban (1894-1949/1968), amikor miniszteri rendeletek útján, egységesített szabályok mellett tették kötelező érvényűvé megalakításukat, a hegyközség a szőlőtermesztés irányítási és ellenőrzési keretévé vált, de korábbi szervezeti felépítését megőrizte. A rendszert igazi szakigazgatási funkciókkal a szőlőgazdálkodásról és hegyközségekről szóló 1929. évi XVII. törvény vértette fel. A jogszabály annyira jól sikerült, hogy a ma hatályban lévő hegyközségi törvény szerkezete teljes egészében az 1929. évi törvényre épül. Fontos hangsúlyozni azonban, hogy a

decentralizált szakigazgatási funkciók törvényi „leosztása” mellett a hagyományos vidéki közösségi funkciók, az önrendelkezési képesség, gyakorlatilag változatlan maradt. A hegyközségi rendszer egyike volt a szocialista érában legtovább életben hagyott autonóm (demokratikus) szervezeteknek. 1949-es államosításuk és felszámolásuk után 1958-ban még újraéledtek a hegyközségek, de az 1968. évi XXXVI. törvény véglegesen megpecsételte sorsukat.

A magyar hagyományokon és 1929-es törvényi alapon az 1994. évi CII. törvénnyel újjászerveződő hegyközségek, a kapcsolódó intézményrendszer építőkövei 1995. végétől lendülhettek ismét munkába. 65 év múltán szinte csak a nyelvezet és a terület-mértékegységek kerültek aktualizálásra (a hegyközségek alapításának kötelezettsége 150. kat holdról 50 hektárra változott), de maradt az alapításhoz szükséges minimálisan 10 szőlőbirtokos, az eredetvédelmi feladatok, a rendtartás elkészítése és betartatása, a tisztségviselők rendszere, egyszóval a főbb szerkezeti elemek. Egy máig ható „öngólt” azért mégis rúgott a törvényalkotó csapat. A korábban vármegyei alapokon folyó közigazgatás ma egyszerre folyik megyei alapon (MVH, VPOP, Földhivatal megyei szervezetei), és egyszerre történelmi-területi alapon (borvidékeken és a korábbi bor- és szőlőtermőhelyeket felváltó borvidéken kívüli területeken a hegyközségek révén) úgy, hogy ennek a két rendszernek elvileg tökéletesen együttműködve kell kommunikálnia, jogszabályokat végrehajtania és ellenőriznie (Vásárhelyi, 2007).

Az alvó közösségek 1997-re működőképessé tették a rendszert, és működőképessé vált a háromszintű (hegyközségi, borvidéki, nemzeti) igazgatás. A hegyközségek ismét ellátták öngazgatási funkcióikat, szakmai koordinációt nyújtottak. Ugyanakkor a vidéki közösségek számára is segítséget adtak, hisz rendezvényeket szerveztek, pályázati támogatásért folyamodtak.

A törvény által előírt köztisztviselési működési forma a közigazgatási és egyesületi funkciók összes előnyét és hátrányát is magával hozta. Hátrányként jelentkezett az államtól egyre inkább csökkenő térítés fejében átvett növekvő közigazgatási teendők ellátása, a törvények által szűkre szabott működési keret. Ráadásul a szakigazgatáshoz megfelelő szintű szakképzettséget és finansziális háttérrel kellett biztosítani. Ugyanakkor az előny is nagyon látványos volt, a kötelező megalakulás az első, és sok településen máig az egyetlen civil jellegű szervezet létrejöttéhez vezetett. Ezt valószínűleg a törvényalkotók sem sejtették, de mára beigazolódott: az olyan településeken, ahol a lakosság nagyobb része valamilyen formában kötődik a szőlőtermesztéshez és a borkészítéshez, igen komoly alulról jövő, közösségformáló erővé váltak a hegyközségek.

Magyarország az 1995-96-ban újjáalakuló hegyközségi rendszerével lépett be az Európai Unió szőlészeti közigazgatási rendszerébe. Az Unió

részéről csatlakozásunkkor felmerült egy ettől eltérő rendszer bevezetésének az igénye, de a történelmi hagyományokon alapuló, jól funkcionáló köztisztviseltekhez, azaz a hegyközségekhez, mind a szakmai, mind az állami szervek ragaszkodtak.

Többször felmerült a latin, és azok között a legfejlettebbnek vélt francia rendszer átvételének a kérdése. A magyar borjogi szabályozás a franciaországit mintegy tíz évvel előzte meg. A franciaországi hegyközséghez hasonló intézményi rendszer nem elsősorban történelmi, vagy közösségi alapon működik, hanem kifejezetten egy konkrét funkció, az eredetvédelmi érdekek mentén. A latin szabályozás akkor került Magyarországon középpontba, amikor 2002-ben az eredetvédelem és a földrajzi árujelzők szabályozásának kérdése immáron gyakorlati szempontból is fontossá vált (Mikulás, 2002).

Franciaországban ugyanis minden egyes eredetmegnevezéshez (appellation d'origine) kapcsolódik egy szindikátus, függetlenül attól, hogy az eredetmegnevezés egy falu neve-e (mint például Saint-Émilion esetében), vagy egy nagy régióé (mint például Bordeaux). A szindikátusok ugyan föderációkat alkotnak, nemzeti szinten azonban nem szerveződnek. Emellett léteznek szakmaközi tanácsok (Conseil Interprofessionnel), amelyek az 1493/1999/EK rendelet 41. cikke szerinti szakmai szervezetként működnek. Ezek a szakmaközi tanácsok regionális szinten működnek (egy-egy borvidékeken belül több ilyen tanács is működik), és nemzeti szinten is szerveződnek – struktúrájukban ugyanakkor nincsen települési szint. Látható tehát, hogy szerkezetében, gyökereiben és funkciójában is a magyartól jelentősen eltérő francia struktúra nem jelenthetett akkora közösségszervező erőt, mint a magyar változata.

A hungarikumnak számító hegyközségi rendszer azonban teljes átalakulásra kényszerült. Az emelkedő szakigazgatási feladatok, és az ezzel fordítottan arányos állami finanszírozás a közösségi funkciókról teljesen másra terelték a figyelmet. A több mint 300 magyarországi hegyközség óriási gondokkal küzd. Egerbaktai hegybíróként a hegyközség elnökével 2007. áprilisában ezeket írtuk a hegyközség honlapján: „Kököményen beköszöntött a méretgazdaság és a költséghatékonyság korszaka a mi köztisztviseltek életébe is. Értem a furcsa matematikát: ahol a hegyközségenként számított egy meg egy forint az egy közös (bocsánat kör-) hegyközségben rosszabb esetben is csak másfél. De akkor sem hiszem, hogy egy közösség önrendelkező képessége kizárólag az anyagi helyzetén múlik. Most, amikor turbó fokozatba kapcsol a vidékfejlesztés, anyagi megfontolásból ismét centralizálunk, a kötelező egyesüléshez kötődő régi sebeket felszakítva, azért, hogy olcsóbban gyárthassunk több igazolást, mint valaha.

A megszüntetett vasúti szárnyvonalak helyett lehet busszal közlekedni, de az Egerbaktai szüreti

felvonulást nem lehet Szomolyán megrendezni” (Szalkai és Vásárhelyi, 2007).

A 2007-ben körvonalazódó megoldás, miszerint a finanszírozás megteremtése (akár megemelt tagi járulékok révén is), hegyközségek összevonása, megszüntetése, jogszabályváltozások és a hagyományok megnyirbálása mára valósággá lett (Horváth, 2007).

HEGYKÖZSÉGEK ÉS TÁRSADALMI TŐKE

Véleményem szerint nagyon nehéz egy olyan társadalomtudományi fogalomtól, amely sokféleképpen definiálható, és egzakt módszerekkel szinte mérhetetlen, mélyreható eredményeket várni. Önmagában azonban a probléma felvetése is nagyszerű kimenetekkel kecsegtethet. Természetes a társadalomtudomány érdeklődése olyan kérdések iránt, hogy miért nem erősebb a társadalom önszerveződő képessége, miért félnek sokan, miért akadnak meg a civil kezdeményezések a lelkesedésénél, vagy miért nem működik a helyi demokrácia? Persze ezek a kérdések engem is mélyen foglalkoztatnak, de tartok attól, hogy egzakt, esetleg változást előidéző választ, útmutatást nem fogunk kapni, sőt talán a választ kutatások nélkül magunk is tudjuk. De hogyan is látják ezt a kérdést a nagy elődök?

Putnam (2004) a társadalmi tőke négy legfontosabb összetevőjét az alábbiakban határozza meg:

- szoros társadalmi háló,
- polgári részvétel, polgári, civil szervezetek erőssége,
- helyi, közösségi, azonosságtudat, szolidaritás és egyenlőségtudat a többiekkel a távlati célok érdekében, a lemaradók segítése,
- bizalom, kölcsönösség és társas támogatás.

A Bourdieu-féle (1998) társadalmi tőke szintén a fogalom háló(zati) jellegét emeli ki, amely egy csoporthoz való tartozáson alapul. Az emberi viszonyok és kapcsolatok „hatása” láthatóvá, mérhetővé válik, és ugyanazon gazdasági (pénz)tőke felhasználása mellett, ugyanabban az országban, megdöbbentően eltérő eredményeket produkálhat (klasszikus példa: észak-olasz – dél-olasz fejlődési sebesség eltérése).

Coleman (1994) a társadalmi tőke fontosságát az egyének és a kisebb közösségek életére gyakorolt hatásában látja. Szerinte a társadalmi tőke a csoport tagjai között fennálló kapcsolatok együttese, s a fogalomba beletartozik a kölcsönösség, egymás támogatása és az egymás iránti bizalom.

Míg tehát Putnam a társadalmi tőkét általános értékekkel és normákkal hozza összefüggésbe, addig Coleman és Bourdieu inkább az egyéni társadalmi-gazdasági kapcsolatokban kialakított viszonyosságot hangsúlyozza (Csath, 2002).

A mindennapi életben lépten-nyomon találkozhatunk tovább a Durkheim (1893) által leírt

anómiás, gyökértelen állapottal, ahol az azonos típusú szervezetek közötti mechanikus szolidaritást az organikus szolidaritás váltja fel, amely az érdekek kölcsönösségében és a hatalom felaprózódásán alapul.

Jómagam a társadalmi tőkét, az összefogni tudás képességét sokkal inkább matematikai módszerekkel, játékelméleti alapon tartom megközelíthetőnek és elemezhetőnek. Gimnazista koromban nagy hatással voltak rám Isaac Asimov Alapítvány könyvei, amelyekben arról írt a sci-fi író, hogy kellően nagy emberi tömegek pszichológiája és viselkedése matematikai alapon nagy valószínűséggel megjósolható, előre jelezhető. Az Asimov által írt sci-fi nem is annyira sci-fi. Olyannyira nem, hogy ő maga is véleményt nyilvánított a Scientific American folyóirat D. R. Hofstadter által kiírt pályázatával (játékával) kapcsolatban.

A pályázaton egymilliárd dollárt lehetett nyerni. Pontosabban a megnyerhető összeg a jelentkezők számától függött. Ha egy pályázó jelentkezik, megkapja az egymillió dollárt, ha két pályázó, az egyik (sorsolás útján) félmillió dollárt nyer. Három pályázó esetén egy nyereménye lesz 333.333 dollár, egymillió pályázó esetén a szerencsés nyertes pedig egy dollárral lesz gazdagabb (Mérő, 1996).

A Mérő által részletesen elemzett játék (könyvében a játék végeredménye is elolvasható) a természet által nyújtott lehetőségek optimális kihasználását modellezi, illetve azt mutatja meg, hogy miként rontja el az emberiség vagy akár egy helyi közösség saját lehetőségeit. Az ilyen és ehhez hasonló játékok egész sora alkalmas arra, hogy matematikai-játékelméleti módszerekkel leírja közösségek, vagy akár a társadalom viselkedését.

Véleményem szerint a megfelelő mértékű és szintű társadalmi tőke képződéséhez valamiféle kollektív racionalitás szükséges. Ez alól egyáltalán nem képeznek kivételt a vidéki közösségek sem. „A kollektív racionalitás megvalósításának két útja lehet. Az egyik a szintiszta racionalitás: a kollektív racionalitáshoz szükséges általános elvek (például a kategorikus imperatívusz) maradéktalan beépítése a gondolkodási rendszerünkbe, és ezek után a játékelmélet maradéktalan alkalmazása. A másik út: alkalmas kvázi-racionális stratégiák fejlesztése. Azonban az ilyen kvázi racionális stratégiák kialakulásához is hozzájárulhatnak a tiszta racionalitás vívmányai. Nem azzal, hogy közvetlenül használatba vesszük őket, hanem azzal, hogy mély gyökeret eresztenek gondolkodásunkban, és ezzel mindennapi, sokféle kvázi racionális gondolkodási stratégiáknak akaratlanul is részeivé válnak, akár az anyagmegmaradás vagy a gravitáció tisztán racionális elve. Ezek megjelenhetnek például olyan fogalmak mélyebb megértésében, mint az önmérséklet, visszafogottság, tolerancia, a mások szempontjának mérlegelése” (Mérő, 1996).

Akár a társadalomtudományi, akár a hozzám jóval közelebb álló matematikai megközelítést tekintem, a társadalmi tőke növelésének egyetlen lehetséges esélye egy igen pofonegszerű tézisben rejtezik: gondolkodásunk – sok esetben alapjaiban történő – megváltoztatásában.

A hegyközségi szervezetek a Putnam által meghatározott négyféle összetevő mindegyikét magukénak tekinthetik. Rendezvényeik, a korábban jelentősebb érdekvédelem révén azonos társadalmi hálót, köztestületi (egyesületi) és önkormányzati jellegűtől fogva a polgári részvételt, a (kötelező) tagság és a történelmi (paraszti-nemesi) egyenlőség révén a szolidaritást, helyi azonosságtudatot, egyenlőséget, míg a közös munkák (metszés, szüret) révén a kölcsönös bizalmat erősítik.

A társadalmi tőke mérésére általában használt mutatók emeléséhez szintén aktívan hozzájárul a hegyközségi szervezet, főként azok zártabb és kisebb vidéki közösségeiben (Vercseg, 2004).

Önmagában a szőlőterületek birtoklása és művelése (gondoljunk csak Mátyás Király szőlőkapáló nemesseire) is hatalmas társadalmi megbecsülést jelentett, annak munkai igényessége és a hozzá kapcsolódó szakértelem révén. Nem szabad elfelejtenünk, hogy az elmúlt századok során a magyar társadalom minden rétege – birtokosként vagy munkásként – kapcsolatban volt a szőlő- és bortermeléssel. Egyes vidékeken (pl. Érmellék) azoknak, akik az évi rendes borfogyasztásuknak megfelelő szőlőt nem tudták saját maguk előállítani, a közösség megvetésével kellett szembenéznük.

Az egymással törődés és az együttműködés nélkülözhetetlen a szőlőhegyi tagok között. Fontos megemlíteni, hogy a hegyközségnek nem csak az adott területen szőlőt termelő, hanem az onnan szőlőt felvásárlók, vagy ott bort előállítók is automatikusan a tagjaikká válnak. A közösen vállalt szabályok betartása azonban csak magas szintű kooperációval valósítható meg. Ezek az együttműködések érdekes módon a hegyközségek működésének szünetelő éveiben is jól működtek, például a szőlőtermesztő szakcsoportok formájában.

Az interperszonális kapcsolatok fejlődése a századunk közepére visszaszorult, de mára ismét reneszánszát éli. A szőlővel és borral való foglalatosság sok esetben a pihentető bibelődést, mai fogalmaink szerint az aktív pihenést jelentette. A szőlő a pipafüstöt szereti. Létavéteszi szőlőszomszédaim „megöregedett gazdák”, akik kötés vagy kapálás után bográcsban gyakran főznek egy-egy lebbencset vagy pörköltet, miközben egymás borait dicsérik és szidják. Eger környékén sajnos már nincsenek ilyen tapasztalataim, az ilyen jellegű kapcsolatok kizárólag a szervezett rendezvényeken, leginkább a borversenyeken érhetőek tetten.

A kapcsolatok fejlesztési lehetőségeinek a csúcsa természetesen a szüret. Itt egy másik mutató, a civil részvétel mértéke is felbukkan.

A szüret és a hozzá kapcsolódó rendezvények, amelyek szervezését a hegyközségek koordinálják, igen jelentős tömegeket vonzanak. Maga a szüret, a család találkozásának hete mára rengeteget veszített jelentőségéből. Annak idején Debrecenben, szüreti időben hat hét tanítási szünetet rendeltek el, így gyakorlatilag Debrecen szinte teljes lakossága az Ermellékre vonulhatott.

A munka jellege is erősen megváltozott. Míg korábban a paraszti borvidékeken az 1000-1200 négyzetméteres tipikus méretű szőlő esetén borkészítéssel együtt két hétig is eltartott a szüret, addig a századforduló után már a 4-5 holdas szőlőben is mindent elrendeztek 4-5 nap alatt. Sajnos ez a sietség, az események megélésének hiánya mára mindenütt általános lett, ráadásul az alulról csökkenő kedvet felülről a Munkaügyi Felügyelet tavaly óta rendszeresen foganatosított ellenőrzései (nem tévedés: a nagy családi szüretnek pénzbírságot maga után vonó volta miatt) tették még mélyebbre. (A kiskaput a fizetés, vagy élményszüretnek jelentik.)

Hegyközségi szempontból azonban fontosabbak azok az események, amelyeket a szőlőhegyen tartottak, így az újesztendő köszöntését, vagy a lényegesebb események megtárgyalását. Ezek a szokások részben ma is élnek, részben pedig átalakultak. Az egerbaktai hegyközség életének fontosabb kérdései ma is a szőlőtábla mellett, vagy a borospincék előtt dőlnek el. Pincézés már nem jellemző, viszont a közösségi (hegyközségi) rendezvények, borverseny, farsang, Péter-Pál nap, szüreti felvonulás kitűnően alkalmasak ellentétek elsimítására, az interperszonális kapcsolatok építésére.

Társadalmi felelősség kérdése a rendtartásban foglaltaknak megfelelően számos ponton megjelenik a közösen használt területek (dűlőutak, garád), vagy egyébként közösen használt területek és eszközök karbantartása (pl. közösségi tulajdonú mobil palackozók). A rendtartás a szomszéd vagy a másik tag munkájának ellenőrzését is magában hordozza, hisz ha akár csak egy ültetvényben is elhanyagolják a növényvédelmi munkákat, az akár az egész tábla sorsát meghatározhatja.

A társadalmi tőkét leginkább veszélyeztető tényező, a globalizáció a hegyközségeket is elérte, és sajnos a felsőbb szervekben, a Hegyközségek Nemzeti Tanácsában, vagy a borászatok között már inkább a Durkheim által említett „ember embernek farkasa” állapot köszön vissza.

A szőlőtermesztő vidéki közösségek értékének, társadalmi tőkeképző szerepének felismerésével számomra érthető módon jelentősen késlekedett az unió. A gyakorlatilag csak 2009-ben életbe lépő változások közvetlenül és közvetve is segítik majd a szőlőtermesztésből élőket. A borpiaci reform vidékfejlesztési intézkedései között a fiatal gazdálkodók és a szakképzés támogatása mellett a vidéki termelői szervezetek kialakítása, illetve a már nagyon hiányolt tájkép megőrzéssel járó

többletkiadások egy részének fedezése, megtérítése is szerepel (Plet, 2007).

Ez utóbbi támogatási intézkedés életre hívásában nagy szerepe volt az utóbbi két év szőlőikivágásainak, mellyel mindjárt sikerült is mintegy 6%-kal lecsökkenteni a magyarországi szőlőtermő területeket. Végrehajtásához azonban a vidékfejlesztési források átcsoportosítására van szükség, ezzel a bortermő területeknek elkülönített vidékfejlesztési források 100-ról 400 millió euróra nőnének (Kühne, 2007).

HEGYKÖZSÉGEK ÉS KULTURÁLIS TŐKE

A kulturális tőke társadalomtudomány általi definíciója és csoportosítási módja meglepetésszerűen hathat, elsősorban nem feltétlenül erre számítottunk. A kulturális tőke gazdasági tőkévé való konvertálhatósága számomra is nyilvánvaló értelemmel bír, viszont a kulturális tőke főként iskolai végzettségi titulusok formájában való intézményesülése már némi berzenkedésre adott bennem hangot. Természetesen definíciókkal nem vitatkozok az ember. A hivatkozott tudományág szerint három csoportba sorolható a kulturális tőke:

- bensővé tett, inkorporált kulturális tőke,
- objektivált kulturális tőke: kulturális javak, képek, könyvek, lexikonok, eszközök vagy gépek formájában,
- intézményesült kulturális tőke.

Természetesen tágabb értelemben maga a tudás, és így az információ is kulturális tőkének tekinthető. Ezt hangsúlyozza Robert C. Ulin is, aki délnyugat-franciaországi borászatok történetéről és a kulturális tőke összefüggéseiről írt. Átfogó művének egyik megállapítása szerint a bordói bor szociális aspektusainak felmérése során azt tapasztalta, hogy éppen azok, akik az újfajta borminősítő rendszert kitalálták (a bordói bor rangjának és pozíciójának megőrzése során az eredetvédelem, a grand cru, majd a châteaueu megjelölések alkalmazásával), tudták belőle a legtöbb hasznot húzni (Ulin, 1995).

A tudás továbbadásában és továbbadásának megszervezésében régen is és ma is jelentős szerepet kapnak a hegyközségek. Jellegüktől fogva elsősorban a szőlőtermesztéshez és a borellátással kapcsolatos szaktudás biztosítása (volt) a jellemző. Sőt a tudás továbbadása nem egyszerűen opció volt, hanem kötelező feladat. Maguk a szőlőhegyi közösségek rendtartásuk révén szigorú szabályokhoz kötötték a termelés módját, a telepítéstől a metszésen át egészen a szüret időpontjának megválasztásáig. Később a fajták, a művelési mód és a minőségi kérdések is a szabályozás részévé váltak, így minden tag érdekeltté is vált a tudás megszerzésében.

A hegybíróknak a tudástranszferben kiemelkedő szerep jutott, hiszen szőlőtermesztési, borászati kérdésekben mindig hozzájuk fordult először a hegy nép. A borászati fortélyok zömét azonban a 19. század végére már a vincellérek birtokolták, akik

ebbéli képességükről iskolai bizonyítványt is szereztek.

A hegyközségek ma leginkább az aktuális tudás és információ saját tagjaik részére időben történő továbbításával gyarapíthatják a tagok kulturális tőkét. A közigazgatási szerep előretörésével, illetve a hivatalos ügyek, ügýtípusok számának gyarapodásával (jelenleg több mint 40 különböző ügyben lehetnek illetékesek a hegybírók, azok intézési módjának elmagyarázásával, egyszerűsítésével segíthetik a mindennapi életet. Ma már az információtovábbítás olyan modern módjaival is kell élniük, mint az e-mail és a honlap (Horváth, 2007).

Szerepük az objektívnek mondott kulturális javak terjesztésében is jelentős. A műveléshez, borkészítéshez használt eszközök terjesztése, használatuk bemutatása ma is élő feladat. Természetesen a helyi kulturális tőke szintjétől függően nagyon eltérő lehet ez az ismeretanyag, hisz míg Létavértesen a bogyzó gépek használatát kell oktatni, addig az egri borvidéken a szőlőszüretelő gép, vagy meteorológiai állomások telepítését kell bemutatni.

Tájpotenciál és kultúrtáji szempontból nem szabad megfeledkeznünk a hegyközségi élet máig meglévő, sokszor használatban lévő tárgyi emlékeiről sem, amiben a paraszti élet sok jelensége konzerválódott. A régi eszközök (satuk vagy prések, darálók) gyűjtésében, rendszerezésében szintén fontos szerepet kapnak a hegyközségek, esetenként ezen összegyűjtött eszközök kiállításaként tájházat is működtetnek.

A kulturális tőke körébe sorolható épített emlékek (például a szőlő- és borkultúrával kapcsolatos gazdasági épületek, amelyek a természet, feldolgozás és tárolás színhelyén, a szőlőhegyen vagy szőlőskertben állnak) megőrzése is kerülhet hegyközségi hatáskörbe.

Az intézményesült kulturális tőke legimpozánsabb hegyközségi példája azonban a települési, vidéki területi alapon újjászerveződő borlovagrendek. De ide lehetne sorolni a nagyobb hegyközségek által létrehozott kulturális, gazdasági-kulturális célokat szolgáló alapítványokat és kht-kat is.

HEGYKÖZSÉGEK ÉS HELYI IDENTITÁS

A helyi identitástudat megőrzését, a lokálpatriotizmus kialakulását is több szálon erősítik a hegyközségek. Nyilvánvaló, hogy ebbéli tevékenységüket a létükhöz, illetve a mindennapi életükhöz kapcsolódó eseményeken keresztül tudják a leginkább megvalósítani (www.geoconfluences.ens-lsh.fr).

A hegy és a szőlőhegyi pincék minden bortermő vidéken a férfi társas élet központjai voltak. (A hegyközségeknek csak az újraalakulás utáni években lettek nagyobb számban női tagjai is.) Az Érmelléken

például külön-külön csoportba verődve „pincéztek” az öregek, a középkorú házas emberek, és a legények. Ez a szokás elsősorban az apróparcellás vidékekre volt jellemző, így látható a Hollókőről készült 1953-as dokumentumfilmben is. Hollókőn a pincézés, mint a férfiak vasárnap délutáni rendszeres időtöltése, a pincéről pincére való járás jelent meg. Itt persze nem a duhajkodás, hanem a társas együttlét biztosítása volt a fő cél (Varga, 1976).

Bármennyire is meglepőnek tűnik, a földrajzi árujelzők és az eredetvédelmi megjelölések fejlődése a helyi identitástudat alakításában is szerepet játszott. Az árujelzők és az eredetvédelmi szabályzatok első lépcsőjét, összhangban az önrendelkezési joggal, a hegyközségek helyben alkotják meg. Ennek nyomán kaphatnak például a borok a termőhely megjelölésére utaló nevet. Sőt, a szabályok be nem tartása esetén a hegyközség büntetesként eltilthatja a termelőt a név használatától.

A termőhely megjelölés egy további nem várt eredményt is hozott. A helyi közösségek kutatni kezdték szőlőtermő dűlőik történelmi eredetét. A dűlő megjelölés ismét rang lett, így azok pontos területi lehatárolását is meg kellett oldani. Ezért a hegyközségek a dűlők felmérésében és nyilvántartásában is komoly szerephez jutottak.

A helyi identitás megőrzésében az egyes szőlőfajták termesztésének lehatárolása szintén komoly hatással bír, elegendő az izsáki sárféherre, debrői hárslevelüre, somlói juh farkra vagy móri ezerjóra gondolni.

ÉRMELLÉK, AZ ELFELEDETT BORVIDÉK

Megfelelő zárásnak nem egy hagyományos összefoglalót, hanem egy szőnyeg alá seprert problémát és az erre születő vidéki közösségi megoldást szeretném bemutatni.

A hazai szőlőültetvényekre, és így a borfogyasztásra, vagy akár a terület alapú támogatásban jogosan részesíthető szőlőterületekre vonatkozó megbízhatóan pontos adatok ma nem állnak rendelkezésre. A viszonylag pontosan mérhető és adminisztrált borvidéki területeken felüli szőlőültetvényekről, azok statisztikailag egyáltalán ki nem mutatható bormennyiségéről igencsak közelítő elképzeléseink vannak. Ráadásul a hegyközségek létrejötte csak a borvidéki területeken engedélyezett, azokon kívül nem alapíthatóak ilyen szervezetek.

A statisztikai adatok alapján létezésükön kívül gyakorlatilag nem tudunk semmit 20.000 hektár magyarországi szőlőről. Ha az FVM 2005. évi, legfrissebb, szőlőtermőterületekre vonatkozó országos becsléseit vesszük alapul, a fekete folt még mindig 10.000 hektár körül lehet. Ez az ország szőlőterületének 10%-a, vagy másképpen a Tokaji (5672 ha), a Villányi (2082 ha) és a Szekszárdi (2471 ha) borvidék összesített területe. Feltehetően ezen ültetvények zöme öreg és elhanyagolt állapotú, korszerűtlen művelési módú, ökológiai szempontból

gyakran nem az alkalmas helyre telepített. Ezt számításba véve az országos átlag feléhez közelítő 30 q/ha termésátlaggal kalkulálva, 65%-os borkihozatal mellett, ez mintegy 20 millió liter bort jelent. Ez a Magyarországon előállított éves bor mennyiségének 6-10%-a.

Az ország szinte minden zugában megtalálható „kóbor” ültetvények borvidéki hegyközségekhez való csatolását egy 2004-es jogszabály írta elő, amelyen a hegybírói kar erősen megdöbbsent. Nem csoda, hisz a hivatkozott végrehajtási rendelet eredményeképpen kerültek például Hajdú-Bihar megyei települések (Álmosd, Kokad, Bagamér vagy Létavértes) a tőlük 200 km-rel távolabb eső Hatvan város hegyközségének közigazgatási hatókörébe.

Bár nagyon fontos lenne, a legalább nagyobb méretű, összefüggő szőlőterülettel rendelkező településeken a működő szőlőhegyi önrendelkezés, és az ezzel járó pénzügyi háttér megteremtése – különösen ott, ahol vidékfejlesztési szempontból, vidéki közösségképző erő oldaláról semmilyen más hagyomány nem jöhet számításba –, a dolog még egy darabig várat magára.

Létavértes és a határában található szőlőskertek, kiváltképp a Mosonta és Kossuth-kert, valamint az ott szőlőt birtokló emberek azonban kitaláltak valamit. Mivel a szőlészeti közigazgatás keze nem ért még el ide, bár a legkisebb borvidéki területünket meghaladó méretű összszőlőültetvény van itt, a helyiek saját szőlészeti-borászati egyesületet hoztak létre, amely a hegyközségi mintára szerveződik. Közigazgatási funkciók nélkül, de közösség-szervező erőként olyan vidéki közösséget alkotnak, amely nem csak a település és környezete, hanem a határon átnyúló kapcsolatok ápolását is felvállalta. Elindulóban van a régi, filoxeravész előtti szőlőfajták visszanevelése (gohér, bakator), és a régi, hegyülethez kötődő rendezvények felelevenítése. Az épített tárgyi örökség, pajták védelmét az országos és helyi védettség alá vonással sikerült elérni. A természeti értékek védelméért a Hortobágyi Nemzeti Park szállt síkra, Tájvédelmi Körzetének a kibővítésével. A visszamocarasításról, azaz az eredeti környezeti állapotok visszaállításáról, illetve az Érmelléki Borvidék felélesztéséről tanulmányok születnek, mindeközben pedig folyamatosan zajlanak a tájökölógiai felmérések.

Példájuk több másik helyi civil szervezet, vidéki közösség alakulását és munkájának sikerét is előrevetíti (Fazekas és Csorba, 2006).

EPILOGUS

A hegyközségek helyi identitás megőrzésének egyik letéteményesei. A 2007. évi őszi parlamenti ülésszakban, a hegyközségi törvény reformja során ezzel a felismeréssel voltak kénytelenek szembesülni a törvényhozók is. A benyújtott módosítás sok, régen rendezésre váró kérdés mellett a hegyközségek anyagi biztonságának megteremtésére is hivatott volt.

Ezt nem a működéshez szükséges források garantálásával, hanem racionalizálással, vagy másképpen a működési költségek drasztikus csökkentésével kívánják elérni. Ez a gyakorlatban egyes hegyközségek kötelező összevonását jelenti. Azaz eddig jól működő apró egységek fognak megszűnni éppen akkor, amikor a mezőgazdaságban a társulási készség, ha lehet még alacsonyabb, mint valaha (Szabó et al., 2006).

Az előrevetített kötelező hegyközségi egyesülések, megszűnések rémképei számos borvidéken ellenállást fejtettek ki, a döntéshozókra ez nem volt hatással. A hegyközségek, amíg bírtak, erősen ragaszkodtak kivívott függetlenségükhöz és történelmi hagyományaikhoz. Nem volt mit veszíteniük, viszont sokat nyerhettek volna: önállóságukat.

A hegybírók azonban elfáradtak, sokan meg is öregedtek. Az ország szinte összes és jelentősebb szőlőtermeléssel, borelőállítással foglalkozó településére kiterjedő, vidékfejlesztési szempontból is kiemelkedő fontosságú alulról építkező hegyközségi rendszert a korábbi években informatikai eszközökkel szerelték fel, a hegyközségi vezetőket, hegybírókat folyamatosan ki- és tovább képezték közigazgatási feladataik ellátására. Az utolsó években a folyamatosan emelkedő mértékű, kötelezően átvállalt állami feladatokat sok helyen már csak „szerelemből és lelkiismeretért” látták el a tisztviselők a csökkenő állami ellentételezés okán, miközben a hegyközségi költség egy jelentős része mind a mai napig egy gazdaságtalan és működésképtelen informatikai rendszer finanszírozására fordítódik. Évi 300-400 millió forint hiányzott a rendszerből... Hogy ez mihez képest sok vagy kevés, ezt nehéz megítélni.

A hegyközségek éppen csak ott szűntek meg, ahol igazán szükség volt rájuk. Nem volt ez cél, inkább szükséges rossz. Hiszen hamarosan „nagy pénzek” felett fog diszponálni az ágazat, ráadásul a korábban leírtaknak megfelelően a közvetett módon járó vidékfejlesztési, környezetvédelmi vagy tájökölógiai célok előtérbe kerülése mellett. Mennyivel jobb lesz az, ha ezen összegek elosztásában, felhasználásában a 315 mostani hegyközség helyett létrejött 127 „megahegyközség” fog tevékenykedni? És kinek az érdekében fogja mindezt tenni? A módosítás célja a hatékonyabban és gazdaságosan működtethető hegyközségi szervezetek létrehozása volt. Ezt a célt sikerült is elérni, sőt talán a rendszer a kellenél is koncentráltabb lett: a 169 tervezett hegyközség helyett 127-be olvadtak össze a jogelőd szervezetek. Hogy a vidékfejlesztési oldalon ez mekkora veszteséget fog jelenteni, az csak az elkövetkező években fog kiderülni (Horváth, 2008).

Sem Európának, és benne Magyarországnak sem sikerült megtanulnia, hogy az apróbb döntéseket kísérő externáliák többre kerülnek, mint a megtakarítások. Nem figyelünk a felismert tényekre sem: területi egyenlőtlenségeket, vidékfejlesztést

csak minél decentralizáltabb (forráselosztó és felhasználó) rendszerekkel lehet megszüntetni (Horváth, 2005).

„Szakmai” oldalról alábástyázottan, az autonóm történelmi önrendelkezés végképp közigazgatási

kényszeregyeséggé hegedt: 2007. november 19-én 195 igen, 1 nem, és 154! tartózkodás mellett a hegyközségi törvény módosítása 8 perces részletes vita után elfogadásra került.

IRODALOM

- Benyák F.-Benyák Z. (2003): A bor, mint nemzeti jelkép. Hermész Kör Kiadó, Budapest
- Bourdieu P. (1998): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája (Szerk.: Lengyel Gy.-Szántó Z.) Aula Kiadó, Budapest
- Coleman J. S. (1994): Társadalmi tőke. In: A gazdasági élet szociológiája (Szerk.: Lengyel Gy.-Szántó Z.) Aula Kiadó, Budapest
- Csath M. (2002): Erős társadalmi tőke, sikeres nemzet. Valóság, 45. 5. 82-92.
- Durkheim E. (1893): A társadalmi munkamegosztásról (De la division du travail social, étude sur l'organisation des sociétés supérieures, Párizs, Alcan). Fordította: Csáky M. (2001), Osiris Kiadó, Budapest
- Fazekas I.-Csorba P. (2006): Tájvédelmi feladatok a létavértesi Mosonta-kert példáján. Tájékológiai lapok. 1. 2. 203-216.
- Horváth Cs. (2007): Közi(ga)ztatási reform. Borászati füzetek, 1. 2-5.
- Horváth Cs. (2008): A hegyközségi szervezet átalakulása. Borászati füzetek. 6. 19-20.
- Horváth, Gy. (2005): Decentralization, regionalism and modernization of the regional economy in Hungary: European Comparaison. pp 50-63. In: Barta Gy.-G. Fekete É.-Szörényiné Kukorelli I.-Tímár J.: Hungarian spaces and places: Patterns of Transition. Centre for Regional Studies. Pécs
- Komáromi É. (2006): A hegyközségek kialakulása és szabályozása a XX. Század közepéig. Zempléni Múza, 6. 3.(23.) 19-24.
- Kühne G. (2007): Borreform: kérdőjelek és félelmek. Heves Megyei Hírlap, 2007. július 23.
- Mérő L. (1994): Észjárások és Illúziók. A gondolkodás korlátai és a mesterséges intelligencia. Typotex Kiadó, Budapest
- Mérő L. (1996): Mindenki másképp egyforma. Tericum Kiadó, Budapest
- Mikulás I. (2002): Borkategóriák és eredetvédelem. Borászati Füzetek, 2. 47-49.
- Paládi-Kovács A. (szerk.) (2001): Magyar Néprajz nyolc kötetben. II. kötet. Gazdálkodás/Szőlőművelés és Borászat. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Plet, F. (2007): Les vignobles Hongrois, in le vin et l'europe débat organisé par notre Europe, France http://www.notre-europe.eu/uploads/tx_publication/Plet-Hongrie.pdf
- Putnam R. D. (2004): A prosperáló közösség. A társadalmi tőke és a közélet. Parola 3. 3-5.
- Szabó G.-Katonáné Kovács J.-Popovics P. (2006): A társadalmi tőke szerepe a vidékfejlesztésben. In: A mezőgazdaság tőkészsüksége és hatékonysága. (Szerk: Jávora A.) DE-ATC AVK, Debrecen, 223-229.
- Szalkai M.-Vásárhelyi Sz. (2007): Hegyközségi köszöntő – Egerbaktai Hegyközség. <http://www.hegykozseg.hu>
- Ulin R. C. (1995): Hagyományalkotás és reprezentáció mint kulturális tőke: délnyugat francia borászat története. Replika, 29. 185-197.
- Varga Gy. (1976): Érmelléki szőlőkultúra. Bihari Dolgozatok. Bihari Múzeum Közleményei 3. Berettyóújfalu
- Vásárhelyi Sz. (2007): A szőlőtermesztési ágazat kilátásai és támogatási helyzete. In: Magyar Gazda Európában (szerk. Gönczi K.). RAABE Tanácsadó és Kiadó Kft., Budapest 2007. november. Gönczi Krisztina B.6.1.
- Vercseg I. (2004): A társadalmi tőke (social capital) mérése magyarországi településeken. Parola, 3. 10-15. www.geoconfluences.ens-lsh.fr/doc/typespace/vin/Vin.htm. Le vin entre sociétés, marchés et territoires